

Resonans i höghastighetssamhället - Rosas samhällsvetenskapliga teori ur ett pedagogiskt perspektiv

Daniel Sundberg
Linnéuniversitetet, Växjö/Kalmar

Recension av Hartmut Rosas *Resonance – A sociology of our relationship to the world*.
Cambridge: Polity Press.

EN TEORI OM TID

Den tyska samhällsvetaren Hartmut Rosas stora projekt i en serie av storsäljande böcker på den internationella fackboksarenan är att omtolka de klassiska moderna samhällsteorierna som Émile Durkheim, Max Weber, Georg Simmel och Ferdinand Tönnies i en senmodern tid. Hans böcker röner stort och brett intresse långt utanför akademiska kretsar. Genom TED talks och social media har han mot sin vilja blivit en talesman för långsamhet i ett höghastighetssamhälle. Hans utgångspunkt är att tidsmässiga förändringar, en samhällelig acceleration påverkar våra liv i grunden. Rosas poäng är att de stora samhällsteorierna om moderniteten rymmer tidsdimensioner, men att ingen hittills lyckats förklara tidsaccelerationen och tidsintensifieringen teoretiskt, det vill säga vad vi alla kan känna av rent intuitivt. Han är intresserad av orsakerna, hur de framträder inom olika livssfärer och konsekvenserna av de tre processer han menar samspelar, nämligen teknisk innovation, samhällsförändringar och människors livstempo. Rosas arbete är svårt att klassificera. Teorin som utvecklas hämtar begrepp och idéer från psykologi, sociologi, historia och filosofi bland annat, men också rikligt med exempel från klassisk litteratur såväl som från samtida populärkultur. Rosa har därtill ett pedagogiskt intresse och hans teori har stora pedagogiska implikationer, som jag vill peka på i denna recension.

Tidsdimensionen är, menar jag, en eftersatt och negligerad aspekt i den pedagogiska forskningen, trots att den är av fundamental karaktär. Det gör Rosas perspektiv intressant, men samtidigt svårt att angöra till någon pågående diskussion inom det pedagogiska forskningsfältet. Definitioner av

pedagogik rymmer dock alltid någon slags tidsdimension, även om det sällan begreppslogiskt. Ett sätt till exempel att definiera och förstå vad pedagogik är, säger man ibland är ett samhälles svar på frågan – hur säkrar vi framtiden? En sådan definition fångar just upp den kulturella reproduktionen i förhållande till olika samtidshorisonter och tidsuppfattningar. Trots att Rosa berör många av de klassiska och stora pedagogiska frågorna har ännu inga försök att arbeta med Rosas teoretiska begrepp gjorts i den pedagogiska forskningen, åtminstone inte i Norden (se dock Rosa, 2013b, för en inbjudan). Tre essäer av Rosa finns sedan några år tillbaka översatta och utgivna av Daidalos förlag (Rosa, 2014).

Rosas nya bok *Resonans* (2019) handlar om jagets relation till världen och hur det förändras under moderniteten och särskilt sen-moderniteten, dvs. från 1970-talet och framåt. Teoribygget kretsar kring två stora poler och olika grundläggande hållningar till livet, resonans – ett vibrerande liv till människor och ting – och alienering – ett stumt liv med ”frusna” band till världen. Medan sociologin främst ägnat sig åt distributiv rättvisa, att alla medborgare ska ha resurser för ett rikt liv – utbildning, ekonomi, livschanser, så avser Rosa ta sats från idén om vad som kännetecknar ett gott liv. Rosa sågar alltså den underliggande premisen att livskvalitet ökar automatiskt när man ökar möjligheter och resurser. I så fall, menar han, skulle vi inte ha de höga sjukdomstal som vi idag ser i västvärlden. Boken bygger vidare på den tidigare boken *Social acceleration* (2013a) och kan läsas som att den förra gör samtidsdiagnosen, den senare pekar ut handlingsvägar ut ur denna tidsregim. Boken avslutas följaktligen av en ”rekonstruktion av det moderna projektet”.

FÖRNYELSE AV DEN KRITISKA TEORIN

Rosas forskning springer ur den kritiska teorin, som den på senare tid företrätts av till exempel Jürgen Habermas och Hans Joas. Samtidigt riktar Rosa stark kritik och säger att det mesta av kritisk teori idag har blivit cynisk utan att ge motalternativ på det sätt som de tidiga klassiska teorierna med Theodore Adorno, Herbert Marcuse, Walter Benjamin eller Erich Fromm erbjöd. Resonansteorin bygger, vid sidan av den klassiska kritiska teorin, också i hög grad på den kanadensiska filosofen Charles Taylors arbeten (Bohmann, Keding & Rosa 2018) om vilken Rosa skrev sin avhandling. Även Axel Honneths teori om erkännande spelar en avgörande roll för att formulera ett positivt alternativ. Rosa levererar alltså en kulturkritik utifrån insikten att något har gått fundamentalt fel i den moderna samhällsutvecklingen, med följderna för såväl naturen, kulturen och individen. Men hans teori erbjuder också en normativ ansats till en alternativ samhällsutveckling, ett alternativ till en tilltagande instrumentalisering och ett förtingligande i den mänskliga väven.

En rad begrepp som har lång historik inom kritisk teori vitaliseras och får nya innebörder och omtolkningar. Alienering betyder till exempel hos Rosa en relation som är avskuren en levande förbindelse med ting eller människor det vill säga en förlorad responsivitet och en meningsfull inre förbindelse. Rosa menar att det moderna projektets paradbegrepp framför andra, nämligen autonomi, har överbetonats och lett fel. Det bygger på en upplysningsidé som bortser från människans grundläggande socialitet och utveckling i den mellanmännsliga väven. Vi förlorar till slut förmågan att appropriera världen, att interagera på ett ömsesidigt och lyhört sätt, om vi primärt handlar som autonoma, nyttomaximerande individer.

Rosa menar att det moderna bäst förstås som en fråga om tid och en inbyggd acceleration. Järnvägar, telegrafer, klockor införde med industrialiseringen och tillsammans med en kapitalistisk marknadsekonomi en ny tidsordning – tid är pengar. Men Rosa tror inte att en inbromsning (eller de-accelerering) är svaret och värjer sig starkt emot att bli kallad för långsamhetens apostel. Långsamhet kan inte vara ett mål i sig, det är resultatet av olika samhällsförändringar i så fall. Snabbhet är också bra i många avseenden, så vi behöver göra skillnad mellan dess goda syften och den som leder till aliering. Snarare vill Rosa visa på alternativ. Moderniteten drivs av ett obevekligt historiskt telos, en riktning och framstegsberättelse genom kapitalisering, rationalisering, individualisering, domesticering av naturen och differentiering (specialisering). Det är just denna linjära idé om modernisering och ständig tillväxt som är problematisk, menar Rosa. Den kom att radikaliseras under 1950-talet, under vad som också kommit att kallas för den stora accelerationen, och det var till exempel då som kol och olja började överbelasta ekosystemen och den senmoderna tidsalieringen börjar ta form.

BEGREPPET RESONANS

Rosas teori är en kraftfull attack emot modern styrningslogik och dess prestationssystem – att hela tiden försöka öka effektiviteten genom tidskontroller och krav på förbättringar. Rosa menar att detta undergräver de livsnödvändiga möjligheterna för resonans. Det är ingen slump att Rosa valt begreppet resonans. Det är just en vibrerande dynamik mellan subjektet och hennes värld som står i centrum. Det är också inom musiken som vi kanske lättast kan känna igen resonans. Ett par ackord eller toner kan väcka enorma emotionella effekter i känslolivet av hopp eller förtvivlan, extas eller främlingskap. Vi har hela tiden en möjlighet till resonans i mötet med omvärlden och kan identifiera det med att vi får till exempel så kallad gåshud, darrar eller ett förändrat blodtryck. Rosa gör en grundlig genomgång av fysiologiska och psykologiska förutsättningar till resonans, men är noga med att den utvecklas i samspel med olika politiska, kulturella förutsättningar,

liksom att det finns stora individuella och sociala skillnader. Rosa ger exempel på sociala praktiker som potentiella sfärer för resonans i tre riktningar, *horisontell* (familj, vänskap, ideella politiska sammanslutningar etc.), *vertikal* (religion, naturen, historien etc.) och *diagonal* till ting och materiella saker.

Även om den kalla distanserade, instrumentella och analytiska hållningen är en kulturell prestation och en nödvändighet i t.ex. vetenskap och affärliv, så kan den, menar Rosa, inte skapa ett rikt och gott liv. Ett rikt liv som vibrerar av resonans i kräver en kontext av ömsesidig tillit och trygghet där orörd tid och stabilitet är nödvändiga bakgrundsförutsättningar. En byråkrati och administrativ apparat som försöker kontrollera process och utfall för att försäkra en effektivitet och transparens riskerar förhindra möjligheterna till resonans. Balanspunkten för samhällsvetenskapen består i att stå sakligt neutral när det gäller det goda livet, men också faktiskt hjälpa den yngre generationen att utveckla kapaciteter för ett rikt liv i ett höghastighetssamhälle. Man kan påminna sig om att pedagogik i antikens Grekland just grundade sig i *eudaimonia* - det goda livets etik. Rosa är dock mån av att inte missuppfattas som naiv och romantiskt tillbakablickande. Paradoxer och motstridigheter och mötet med 'den främmande andre' är, understryker han, nödvändiga för resonans. Boken är också kantad av undantag, "inertia", som orsakar dynamik i samhällsutvecklingen, t.ex. vad Rosa kallar för "frenetic standstill". Det är paradoxen att samtiden kan uppfattas kaotiskt föränderlig och samtidigt som att ingenting i grunden har förändrats.

PEDAGOGISKA IMPLIKATIONER

Rosa tar upp många exempel från utbildning och skola för att ge konkreta exempel på sin teori och det ligger nära till hands. All pedagogik vilar på ett slags kontrakt byggt på tillit och erkännande – en slags responderande resonans. Gör det inte det skulle vi kalla det för informationsöverföring alternativt tvång eller manipulering. Att verkligen se, lyssna och måna om den lärandes potential är en pedagogisk maxim som är helt grundläggande för allt lärande. Antalet självlärdas genier är lätt räknade, om de överhuvudtaget finns. Men vad sker med pedagogiska förhållanden i ett höghastighetssamhälle? Rosa menar att lärandekurvor som inte är snabbt stigande och ger snabb utdelning undviks, och därmed också möjligheterna till långsam, integrerande och bred bildning. Ett djuplärande drivet av en inre motivation kräver inte bara en lång tidshorisont utan också 'starka värderingar', med ett begrepp hämtat från Charles Taylor. Båda dessa förutsättningar är dock precis det som undviks i en "allt-genast-kultur". Charles Taylor (1989) har pekat på hur barn och unga i senmoderna samhällen är relativt oförmögna att artikulera och sätta ord på sina moraliska kartor eller sina 'starka värderingar'. Det gäller för övrigt oss alla att sådana känslor om vad som är värdefullt i livet är implicita

och sällan artikuleras. 'Vem vill jag som person bli?' är en pedagogisk fråga som idag allt fler får allt svårare att besvara. För de flesta får denna fråga sitt svar genom en beteendesmosaik som växer fram i en okontrollerbar ström av påverkansfaktorer bortom räckvidd. Enligt både Taylor och Rosa är det dock endast artikulerade värderingar ('strong evaluations') som kan revideras och förändras.

Vi flyttar oftare, byter partners, arbeten, fritidssysslor och livsförhållanden. Detta gör att de nödvändiga stabila förväntningshorisonterna för långsiktighet i planering successivt eroderar, vilket leder till en skenande acceleration i vårt livstempo. Rosa pekar här också på hur den accelererande teknologin skapar distans mellan generationerna. Nya 'digitala infödingar' lever i en annan värld än de 'digitalt efterblivna' äldre generationerna – och utbytet dem emellan blir på detta sätt starkt reducerat. Men en kultur driven av rädsla för att inte hänga med i utvecklingen (FOMO – Fear of Missing Out) och av sänkt blick (mot våra smartphones) där ögonkontakt med andra människor minskar, kan leda till alienering. Rosa menar att kostnaderna för ett uppdrivet livstempo är högt. Många unga upplever en existentiell vilshenhet och apatia, av att inte kunna bli berörda på djupet när hjulen snurrar allt snabbare.

Yttre förändringar kring teknologi och innovation som vi oftast hyllar kan också, menar Rosa krocka med djupt institutionaliserade inre tidsmönster i skolors undervisning. Vissa saker och ämnesinnehåll tar för de allra flesta tio år att lära sig på djupet, trots alla teknologiska hjälpmedel. Om undervisningens takt styrs utifrån, snarare än av lärandets inre förutsättningar, riskerar det, menar Rosa, leda till att elever utvecklar en instrumentell hållning till lärande. Man lär sig enbart för det kommande testet och lär sig vikten av att om-positionera sig på nytt hela tiden efter de olika förväntningar som omgivningen ställer, ofta under konkurrens med andra. Hur unga orienterar sig i tiden blir följaktligen helt avgörande för pedagoger. Att känna sin elev innebär att veta och förstå dennes hantering av tid i förhållande till olika val och alternativ, olika tidshorisonter.

ETT FORSKNINGSFÄLT ÖPPNAR SIG

Rosa arbetar med en dialektik kring hur resonans och alienering samspelar. Emedan vi blivit varse hur alienering idag tar sig uttryck på bred front genom psykisk ohälsa eller utmattningssymptom även hos barn och ungdomar, så har vi svårt att sätta ord på alienerande erfarenheter. Vi tenderar att medikalisera och psykologisera problem, dvs. att förbise en sådan grundläggande dimension som livstempo. Att bli berörd och utveckla en inre motivation till att ta del av världen (lärandet som mål, inte som medel) är dock fundamental för människans utveckling. Denna transformativa kraft är i många fall bortom kontroll för individen och beroende av olika sociala förutsättningar.

Det är inget som den enskilde enkelt bara kan bestämma sig för. Rosa varnar för hur längtan efter resonans kan utnyttjas av ideologiska krafter att återskapa ett harmoniskt tillstånd. Det behövs något paradoxalt, något disharmoniskt som triggar en process av de-stabilisering för att åstadkomma resonans. Rosa ger här en trovärdig analys och syntes av hur sociala, materiella som existentiella dimensioner av den pågående accelerationen påverkar oss alla i grunden.

Rosa har med sina teorier och analyser inte bara gett viktiga insikter till samtidsdiagnos som är välbehövlig. Han har också dragit upp nya riktmärken för fortsatt samhällsvetenskaplig forskning. Även när det gäller metod framstår Rosas goda dialektik mellan förklarande makroanalyser och ingående, förstående mikroanalyser som lovande, just kanske för att den tar sin kritiska uppgift att ge motalternativ på största allvar. Rosa menar att kritisk teori blivit ofruktbar genom att vara alltför meta-teoretisk och abstrakt, samtidigt som den inte ger några ”positiva alternativ” till sin kulturkritik. Rosas förklaringsambitioner är ytterligare ett viktigt korrektiv till alla kvalitativa och induktiva fallstudier inom samhällsvetenskaperna. I grunden bygger dessa på hermeneutikens premisser – vi kan bara förstå praktiken om vi söker aktörernas självförståelse och intar ett inifrånperspektiv. Men man behöver som bekant inte vara Ceasar för att förstå Ceasar som Max Weber poängterat. Och de tidsdimensioner som här står i fokus är inte enbart subjektiva. Rosas dialektiska eller vad jag skulle vilja kalla abduktiva forskningsstrategi visar här på fruktbara vägar framåt. Den fångar upp människors levda erfarenheter i samtiden utan att hamna i en insider-position. Den ger förklaringar som också kan generera förändringar i en positiv riktning. Just där Jürgen Habermas’ och andra samhällsteorier faktiskt misslyckats.

REFERENSER

- Bohmann, Ulf, Keding, Gesche, & Rosa, Hartmut (2018). Mapping Charles Taylor. *Philosophy & Social Criticism*, 44(7), 725–733.
<https://doi.org/10.1177/0191453718779498>
- Rosa, Hartmut (2019). *Resonance – A sociology of our relationship to the world*. Cambridge: Polity Press.
- Rosa, Hartmut (2014). *Acceleration, modernitet och identitet: tre essäer*. Göteborg: Daidalos.
- Rosa, Hartmut (2013a). *Social acceleration - a new theory of modernity*. New York: Columbia University Press.

Rosa, Hartmut (2013b). Leading a life. Five key elements in the hidden curriculum of our schools. *Nordic Studies in Education, Vol. 33*, 97–111.

Taylor, Charles (1989). *Sources of the self: the making of the modern identity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.